

Název publikace: **Modernita a holocaust**

Autor: Zygmunt Bauman

Vydalo: Sociologické nakladatelství SLON, Praha 2010, 2. vydání, ISBN 978-80-7419-028-5.

Počet stran: 330 s.

Na úvod zamyšlení nad knihou světoznámého polského sociologa židovského původu Zygmunta Baumana je jistě na místě si připomenout, jak velkou katastrofou byl holocaust evropského židovstva, který vymysleli a prováděli nacisté od roku 1933, kdy přišel k moci Adolf Hitler, do konce 2. světové války v roce 1945.

V hebrejštině se používá termín *šoa*, konkrétně *ha-šoa*, který doslovně znamená „katastrofa, zničení“.

I když Židé utrpěli velké ztráty v různých obdobích následkem válek (např. v římské době) nebo masakrů (např. křižáckých nebo při povstání Chmelnického na Ukrajině v 17. století), nacistická politika genocidy byla v „osvícenském“ 20. století ojedinělá jak rozsahem, tak intenzitou. Hitlerovské doktríny postavené na koncepci nordické „nadřazené rasy“ ve válce s „podřadnými“ národy byly formulovány už před rokem 1933 a do okamžiku, kdy začaly být realizovány, se na ně i v Německu pohlíželo skepticky. Celkovou zkázu židovského lidu (v podvodném nacistickém žargonu „konečné řešení židovské otázky“) naplánovali ideologové, zorganizovali vůdcové gestapa a SS (Heydrich, Himmler, Eichmann a jiní) a provedlo mnoho desetitisíců „prostých“ Němců a Rakušanů, jímž přisluhovali kolaboranti z oblastí pod německou nadvládou.

Tento zruďný proces začal masovým zatýkáním a diskriminačními opatřeními (1935 - norimberské zákony), nepokoji a ničením (1938 - „Křišťálová noc“) a zřízením prvních koncentračních táborů v rozšířené Třetí říši (před začátkem války). Od roku 1939, kdy se německá vojska valila Evropou, postupovalo vyhlazování Židů se satanskou důkladností a stále větší účinností prostřednictvím transportů do speciálních ghatt (např. ve Varšavě), masového střílení (např. v Babím Jaru) a nakonec deportací („za účelem přesídlení“) na smrt do vyhlazovacích táborů, kde oběti buď zemřely hladem, udřely se k smrti anebo byly usmrceny plynem a spáleny. Osvětim-Birkenau, Bergen-Belsen, Dachau, Majdanek, Sobibor a Treblinka byla jen některá z těchto míst masového vraždění. V Čechách byl zřízen koncentrační tábor v městě Terezín, kam byla soustředěna převážná většina Židů, žijících v protektorátě (později i Židé z dalších zemí). Odtud byli postupně transportováni do dalších táborů, odkud se jich vrátila jen nepatrná část. Na mnoha Židech a jiných nešťastnících nacističtí lékaři a vědci rovněž prováděli bestiální experimenty. Určité vědomosti o hrozící smrti vedly k velkým zoufalým povstáním ve varšavském ghettu (1943) a táborech smrti (Treblinka a Sobibor 1943), ale Spojenci nebrali na vědomí žádosti o bombardování železnic, jež vedly do táborů.

V některých zemích (Dánsko, Holandsko, Bulharsko) se obyvatelstvo aktivně postavilo proti nacistickým deportacím, ale jinde zase masovým vraždám část obyvatelstva napomáhala (Polsko, Ukrajina, Chorvatsko, pobaltské státy, Rakousko, Rumunsko, Slovenský stát). Po porážce nacistů byli někteří přední vykonavatelé genocidy uvězněni, odsouzeni a popraveni jako váleční zločinci (norimberské procesy 1945 - 1946 atd.), ale další se vyhnuli spravedlnosti sebevraždou nebo útekem do Jižní Ameriky či arabských zemí pod

falešnými jmény. Většině z nich se podařilo zůstat v ilegalitě nebo se v poválečném Německu a Rakousku vžili do nových rolí. Bývalí esesáci se vynořovali z úkrytů, aby stanuli v čele neonacistického hnutí, zatímco jiní, kteří s nacismem sympatizovali, zase jinde vedli kampaně za přikrášení Hitlerovy památky a fakta o holocaustu popírali. Rozsáhlá dokumentace v mnoha zemích a důkazy, které jsou k dispozici ve vyhlazovacích táborech, nejen potvrzují, že při šoa zahynulo přibližně šest miliónů Židů (neboli jedna třetina světového židovstva), ale dokazují také, že nejméně dvakrát tolik „podřadných“ nebo „nežádoucích“ (Cikánů, Slovanů, politických odpůrců) sdílelo týž osud.

Holocaust vyhladil hlavní střediska židovského intelektuálního a náboženského života v Evropě, zničil obrovský židovský potenciál a způsobil, že ti, kdo přežili, upadli do traumatického stavu. Většině těchto lidí se podařilo odjet do Palestiny navzdory bezohledné blokádě, kterou vyhlásily britské mandátní úřady, a tam se potom zúčastnili izraelské osvobozené války proti pádu Arabů (1948-49).

Zajetí a následný proces s hlavním nacistickým katem **Adolfem Eichmannem** (1960-62) v Jeruzalémě znovu shromáždil spoustu očitých svědectví a vzbudil celosvětovou pozornost. V roce 1961 byla provedena poprava tohoto tvůrce a plánovače „konečného řešení židovské otázky“. Židovská filosofka a reportérka **Hannah Arendtová**, která celý proces sledovala, poukázala na to, že holocaust nebyl prováděn morálně zruďnými jednotlivci se sadistickými sklony, ale lidmi, kteří byli až hrozivě normální. Holocaust nebyl uskutečňován lidmi představujícími to největší zlo očima neviděného pekla, ale obyčejnými, loajálními občany nacistického státu, kteří plnili své úkoly ve struktuře státního aparátu. Sám Eichmann na svou obžalobu odpověděl, že se cítí nevinný. Opakovaně prohlašoval, že se zabíjením Židů neměl nic společného. Podle jeho výpovědi nikdy žádného Žida ani nikoho jiného nezabil. Ani k ničemu takovému nevydal jediný rozkaz. „Prostě jsem to neudělal“, prohlásil. Obžalován může být prý nikoli z vyhlazování Židů, které v Jeruzalémě označil za „jeden z největších zločinů v historii lidstva“, nýbrž pouze z „napomáhání a podněcování“. To, co udělal, se přece stalo zločinem až dodatečně. On byl vždy občanem dbalým zákonů, a Hitlerovy rozkazy měly v Třetí říši platnost zákona. Navrhoval, že se sám „veřejně oběsí jako odstrašující příklad pro všechny antisemity na této zemi“, ničeho však nelitoval. Výčitky svědomí cítil pouze tehdy, když neplnil své rozkazy a povinnosti. Půl tuctu psychiatrů došlo k názoru, že Eichmann je normální, jeho celkový psychický stav, vztah k ženě a dětem, k rodičům, sourozencům a přátelům je nejen normální, nýbrž nanejvýš žádoucí, jeho farář každého ujišťoval, že Eichmann je prý člověk s velmi pozitivními idejemi. Nebyl ani člověk nepřítomně nenávidící Židy, fanatický antisemita, osobně proti Židům neměl ani to nejmenší. Nikdo mu v tomto bodě nevěřil a nikdo se ani také těmito jeho výroky nezabýval, ani obhájce ani soudci, všichni předpokládali, že si jako normální člověk musel být vědom svých činů. Rozhovor s ním nebyl možný, protože stále žil ve světě minulém, kdy mezi ním a okolím vládla naprostá harmonie a shoda.

„Týmiž sebeklamy, nepravdami, hloupostmi a fikcemi byla v říši před skutečností chráněna celá německá společnost, v níž se sebeobelhávání a stalo všeobecným zvykem a předpokladem pro přežití. Eichmannova překvapující ochota, s níž přiznával své zločiny, pramenila nejspíše z tohoto fiktivního světa lží, propagandy a ideologie, který vytvářel všeobecně akceptovanou atmosféru třetí říše. To, co Eichmanna predisponovalo, aby se stal jedním z největších zločinců nacistické epochy, bylo naprostá nepřítomnost myšlení, něco, co není v žádném případě totožné s hloupostí. Nedostatek představivosti a absence chápání základních lidských hodnot spolu s naprostou oddaností a mimořádnou horlivostí ve svém úřadě. A právě tato distance od skutečnosti a nepřítomnost jakéhokoli původního myšlení je patrně v podmínkách totality s to způsobit větší zkázu než všechny běžné zločiny dohromady. V rozsudku soud připustil, že projednávaný zločin mohl být spáchán pouze gigantickým

byrokratickým aparátem, který měl k dispozici vládní zdroje. Obžalovaný se hájil tím, že byl pouze malým kolečkem v celém systému, že nejednal jako samostatný člověk, ale jako pouhý funkcionář „konečného řešení“, jehož funkci mohl snadno vykonávat někdo jiný. Je podstatou každé vlády – a odpovídá to povaze každé byrokracie – vytvářet z lidí pouhé funkcionáře v administrativní mašinerii a zbavovat je tak jejich lidskosti. Problém je o to vážnější, že k oněm nemnohým, kteří důvěřovali vlastnímu úsudku a nepodlehli nacistické ideologii, nepatřily většinou osoby, jež uznávaly staré hodnoty nebo se řídily náboženskou vírou. Hrstka těch, kteří si podrželi schopnost rozlišit správné a špatné ve třetí říši, neměla skutečně nic jiného než svůj vlastní úsudek a musela ho používat nezávisle a svobodně.“

Holocaust byl uskutečněn v období manažerství, ve světě úřadů a byrokracie. Pokud spolu s holocaustem zmiňujeme peklo, je třeba si uvědomit, že největší zlo se neodehrávalo ve špinavých „doupatech zločinu“, které tak rádi popisovali autoři z devatenáctého století. Zlo plánují, příkazují, předkládají, podporují a schvalují v čistých, vyhřátých a dobře osvětlených místnostech s koberci na podlaze tiší, dobře oblečení a hladce oholení muži s dokonalou manikúrou, kteří nepotřebují zvyšovat hlas. V tom spočívala jedna z děsivostí holocaustu – hlavními vykonavateli hrůz byli byrokratičtí úředníci, kteří v normálním životě byli většinou spořádanými lidmi, byli dobrými a vzornými otci, manželi, syny. Jak napsal Baumann: „Dnes už je obecně známo, že počáteční pokusy interpretovat holocaust jako ukrutnosti, které páchali rození zločinci, sadisté, blázni, sociální stvůry a jinak morálně defektní jedinci, nenašly oporu ve faktech. Historické zkoumání je už dnes téměř definitivně vyvrátilo. Současný trend historického myšlení příhodně shrnuli Kren a Rappoport: Podle běžných klinických kritérií lze za „nenormální“ pokládat maximálně deset procent příslušníků SS. Toto zjištění odpovídá obecným výsledkům sdělení těch, kdo přežili, z nichž vyplývá, že ve většině táborů byl pouze jeden příslušník SS proslulý silnými výbuchy sadistické krutosti – nanejvýš jich bylo několik. Ostatní sice nebyli ve všech případech slušní lidé, jejich chování však vězni pokládali za pochopitelné... To, že většina vykonavatelů genocidy byli normální lidé, kteří by bez problému propadli kterýmukoli známým psychiatrickým sítem, ať by bylo sebehustší, je znepokojivé“.

Podobný přístup sdílí i Baumanova kniha. Tato kniha není historií holocaustu. Jde zde spíše o zapracování této děsivé zkušenosti do současného sociálního výzkumu a do naší každodenní praxe.

Po holocaustu přestává být možná slepá víra ve všemohoucí, osvobozující potenciál moderního technologického pokroku. Hlavní myšlenka knihy spočívá podle Baumana v tom, že *nepostradatelnou podmínkou holocaustu byla technologická a byrokratická mašinerie moderní a nikoli pouze německé společnosti.*

Dávno víme, že **modernita v sobě obsahuje destruktivní možnosti**, ale teprve šedesát let patří mezi naše civilizační „výdobytky“ také Osvětim a Treblinka. Podle Baumana holocaust nepředstavuje nelogickou přetržku pokroku lidstva, ale realizaci jedné z možností tohoto pokroku. Proto je nebezpečné, když holocaust přenecháváme historikům. Holocaust není věcí minulosti, ale otázkou dneška. Nástroje, které jej pomohly uskutečnit, jsou i dnes hrozně použitelné a nebezpečně po ruce.

Moderní pogromy probíhaly většinou spontánně, na rozdíl od genocidy Židů, která se stala vyjádřením touhy po nové, dokonalé, rasově čisté společnosti. Západní moderní společnost přitom poskytla nacistům a jejich programu nezbytné technické a expertní prostředky. Podle Baumana proto není možné o holocaustu uvažovat beze vztahu k modernímu inženýrsko-kultivačnímu projektu. Jak se však mohlo stát, že se na holocaustu podíleli lidé, kteří se tak moc nelišili od nás? Že těmito lidmi byli milující manželé, starostliví otcové?

Baumanova odpověď leží v **sociálních podmínkách moderní společnosti**. V protikladu k pohledu tradiční sociologie vyzdvihující pozitivní úlohu sociálních institucí, Bauman upozorňuje na to, že moderní společnost dokáže zlo produkovat.

Naše jednání získává podle Baumana určitý etický základ jen skrze konkrétní zkušenost odpovědnosti za druhého člověka. Právě tato zkušenost může být zdrojem odporu proti společenskému projektu, který by ji byl protikladný. Právě zde nacházíme zdroj odporu těch Němců, kteří se zřekli spoluúčasti na genocidě Židů. Většina se však podřídila a na holocaustu spolupracovala. Otázkou zůstává, proč onen zdroj odpovědnosti za druhého člověka, bližního, nefungoval. Tato otázka je stejně aktuální dnes, jako byla v roce 1945. Podle Baumana můžeme odpověď nalézt ve vztazích, které moderní společnost produkuje. Tato moderní společnost produkuje jednání, jehož konečné důsledky nám není dovoleno nahlédnout. Náš morální horizont a okruh dopadu našeho jednání se v moderní společnosti přestávají překrývat. V nepřehledné struktuře moderních institucí si můžeme zároveň zachovat čisté svědomí a zároveň přispívat k vyvražďování určité sociální skupiny. Z našeho bezprostředního okolí nezískáváme žádnou informaci o tom, že bychom na někom páchali zlo. Odpovědnost za druhého tak může efektivně fungovat jen za podmínky sociální blízkosti. Bauman tvrdí: „Jakmile zmizí blízkost, je umlčena odpovědnost“.

Právě proto je nebezpečí holocaustu stále aktuálním problémem. Za posledních šedesát let totiž složitost sociálního uspořádání dále vzrostla. To se nejpatrněji projevuje v rozvoji moderních zbraní, které zabíjejí na dálku. Právě díky těmto zbraním jsou lidé schopni vykonat skutky, které by jim, byly-li by spáchány v kontextu jejich každodenní zkušenosti, nedaly po zbytek života spát.

Bauman však moderní společnost neodsuzuje. Říká, že ač byla moderní civilizace podmínkou holocaustu, nebyla podmínkou dostatečnou. Holocaust mohl proběhnout proto, že zklamaly všechny pojistky, které jsou do moderních institucí zabudované. Jednalo se především o koncentraci politické moci v nacistickém Německu. Díky likvidaci podmínek demokratické plurality mohli jen oni tvarovat podmínky individuálních voleb. Tyto podmínky byly nastaveny tak, aby racionální rozhodování mnoha jednotlivců směřovalo k jednomu cíli-vyhlazení Židů.

Z hlediska dneška je nejdůležitějším Baumanovým příspěvkem to, že podrobně analyzuje **podmínky produkce zla v moderní společnosti** a umožňuje přemýšlet, jak tyto podmínky minimalizovat. Podle Baumana takovou minimalizaci umožňuje jedině instituce, která zajišťuje politickou a kulturní pluralitu a která zabraňuje absolutizaci jednoho jediného postoje či politické vize. Nebezpečí modernity mohou být zvládnuta jen tehdy, pokud bude její inženýrské nasazení drženo pod kontrolou. Tato kontrola může být realizována jen za podmínek společenského a politického pluralismu, který dokáže rozložit jakýkoli pokus o monopolizaci pravdy.

Baumanova kniha proto klade důraz na otevřenost a pluralitu jako základní překážku nejen genocidního jednání, ale jakéhokoli jednání, které není morálně ospravedlnitelné.

Zamyšlení nad publikací zpracoval: Pavel Chovanec

Lektor: PhDr. Petr Nesvadba, CSc.